

NUO ONTOLOGIJOS PRIE ETIKOS

J. Saldukaitytės disertacijos gynimas

Jolantos Saldukaitytės disertacija *Skirties mąstymas M. Heideggerio ir E. Levino filosofijoje*, rengta Vilniaus universiteto Filosofijos katedroje ir vadovaujama profesorės Ritos Šerpytės, vienos geriausių Martino Heideggerio specialistų Lietuvoje, buvo apginta 2011 metų rugsėjo 30 dieną. Gynimo komiteto pirmininkas – profesorius Evaldas Nekrašas.

Disertacijoje imtasi nagrinėti fundamentalią, tačiau vis dėlto nepakankamai reflektuotą problemą. Nepaisant visą Vakarų filosofijos tradiciją persmelkusios skirties ir tapatybės kontroversijos, skirtumas savarankiška sąvoka ir filosofine problema tapo visai neseniai – šiuo žodžiu nusakomas postmetafizinio filosofavimo kontekstas ir pačios Vakarų filosofinės tradicijos pokytis. Kita vertus, gali susidaryti įspūdis, kad skirties problema nemažai analizuoja postmodernioji filosofija: intensyvią skirtumo apologetiką aptinkame prancūzų mąstytojų Gilles’io Deleuze’o ir Jacques’o Derrida darbuose ir šia tradicija besiremiančiuose tyrimuose. Tačiau postmodernioji perspektyva „pridengia“ daug gilesnį skirtumo matmenį, būtent, skirtumo genezės esminius momentus Heideggerio fundamentinėje ontologijoje ir skirtumo problemos plėtotę bei pokytį Emmanuelio Levino etikos kaip pirmosios filosofijos projekte. Tai, kad Saldukaitytės darbe atkreipiamas dėmesys į šiuos ignoruotus skirties problematikos momentus, taip pat į gana gerai Lietuvoje žinomų mąstytojų Heideggerio ir Levino filosofijos nepakankamai tyrinėtus aspektus, sudaro tyrimo naujumą ir originalumą.

Išskleisdama visą tarp skirtingų tradicijų esančią įtampą – ontologijos virsmą etika, Saldukaitytė ne tik aptarė Heideggerio ir Levino filosofijų panašumus ir skirtumus, bet ir laikėsi pozicijos, kad Levino skirties mąstymas yra radikalesnis už Heideggerio. Disertantė žvelgė į Levino filosofiją ne tik kaip į pratęsiančią Heideggerio ontologinio skirtumo problematiką, bet ir kaip įveikiančią heideggeriškos ontologijos trūkumus. Levino etinis skirtumas jos disertacijoje suvokiamas kaip padedantis išvengti Heideggerio ontologinio skirtumo abstraktumo, vedančio link abejingos „leidimo būti“ estetikos be jokio etinio išsipareigojimo.

Pristatydama savo disertaciją Saldukaitytė pabrėžė, jog skirtumo problema jos darbe yra svarstoma kaip viena iš galimybių kalbėti apie Vakarų filosofinės tradicijos lūžį. Traktuojant skirtumą kaip filosofinę problemą, darbe mėginta analizuoti skirtumo problemos genezę ir jos prasminius lūžius. Taip pat siekta atsekti, ar (ir kaip) skirtumą pripažįstant pirminiu principu keičiasi ir pats Vakarų filosofijos probleminis laukas. Skirties problema Saldukaitytės disertacijoje yra pristatoma atliekant lyginamąją Heideggerio ir Levino filosofijos analizę, kuri leido parodyti gilesnį skirtumo problemos matmenį bei išryškinti pačios skirtumo problemos pokytį, atskleidžiant ir šių mąstytojų išsiskyrimo taškus. Rekonstruodama ontologinio skirtumo plėtotę Heideggerio filosofijoje, disertantė siekė parodyti, jog Heideggerio filosofijoje suformuluojama skirtumo kaip skirtumo problema, o ontologinio skirtumo mąstymas yra ne tik išsivadavimo iš būties užmaršties galimybė,

bet ir pačios metafizikos neapmąstyta sąlyga. Etinio skirtumo plėtotės Levino filosofijoje rekonstravimas leido disertantei teigti, jog Levino filosofijoje pamatoma galimybė skirties mąstymui išsivaduoti iš ontologijos ir heidegeriškos būties sampratos, taip pat iš ontologinio skirtumo logikos, šitaip parodant etinį skirtumo aspektą.

Disertaciją sudaro dvi dalys. Pirmojoje Saldukaitytė siekė aptarti skirties mąstymą Heideggerio filosofijoje. Tyrimas pradedamas tyrimo prielaidų pristatymu, konstatuojant, kad skirtumas kaip skirtumas, kuris suprantamas kaip ontologinis skirtumas tarp būties ir esinių, visų pirma pasirodo Heideggerio filosofijoje. Drauge atskleidžiamas ontologinio skirtumo ir pačios būties problemos artimumas, ontologinį skirtumą parodant kaip paties Heideggerio netemizuotą *Būties ir laiko* mąstymo perspektyvą, leidžiančią kelti būties prasmės klausimą. Vėliau pereinama prie eksplikatyvių Heideggerio ontologinio skirtumo formuluočių, parodoma, kaip ontologinis skirtumas susiejamas su metafizikos kaip būties užmaršties diagnoze, skirties mąstymą aptariant kaip išsivadavimo iš būties užmaršties galimybę. Pirmoji dalis baigiama metafizikos įveikos ir ontologinio skirtumo santykio aptartimi, ontologinį skirtumą parodant ir kaip pačios metafizikos prielaidą. Kartu atskleidžiama ontologijos kaip pirmosios filosofijos esmė bei estetinis heidegeriškos būties pobūdis, kas leido disertantei užklausti ontologinio skirtumo nepakankamumą ir pereiti prie Levino etinio skirtumo analizės, kuri buvo antros disertacijos dalies tikslas. Disertacijoje pabrėžiama, kad nors skirties mąstymas yra abu filosofus – Heideggerį ir Leviną – jungianti problematika, Levino atliekamo judesio radikalumas jau leidžia kalbėti apie esminius šių mąstytojų skirtumus. Taigi nors antroje dalyje ontologinis skirtumas aptariamas kaip Levino filosofijos atspirties taškas, yra išryškintas ir Levino nutolimas nuo Heideggerio filoso-

fijos. Analizuojant daugelį Levino filosofijos aspektų – anonimiškos Heideggerio būties kritiką, laiką kaip skirties įvykį, etinį santykį su Kitu, metafizinę geismo struktūrą – bei aptariant pozityvią metafizikos išskaidą, parodoma, kad Levino įsteigiamas skirtumas yra ne tik ontologinio skirtumo dėmenų apvertimas, privilegijuojant egzistuojantįjį, o ne egzistenciją, bet ėjimas anapus šio skirtumo logikos. Tai išryškinama pabrėžiant, priešingai Heideggeriui, etinį, suinteresuotą šio skirtumo pobūdį. Moralinės atsakomybės analizė skirtumą parodo kaip neabejingumą, nurodant į artumo ir nuoširdumo santykį. Pagrindinė darbo išvada yra ta, kad skirties mąstymas, vienu atveju ontologinį skirtumą pamatant kaip neabejingumą būčiai, o kitu atveju etinį skirtumą – kaip neabejingumą kito žmogaus kitybei, sutrikdo Vakarų filosofinės tradicijos logiką. Žvelgiant iš Levino perspektyvos, ontologinis skirtumas gali būti interpretuotas kaip abejingas „leidimas būti“, poetinė/estetinė skirtumo išraiška, kai Levinas skirties mąstymą siekė pastūmėti nuo moraliai abejingo diskurso prie konkretaus atsakingo asmeninio santykio ir etinio diskurso. Tokiu atveju, kaip teigia Saldukaitytė, Levino filosofija gali būti laikoma radikalesne Vakarų filosofijos kritika ir drauge jos pozityvia alternatyva.

Darbo oponentė daktarė Danutė Bacevičiūtė teigiamai įvertino probleminę disertacijos užmojį, darbo aktualumą ir nurodė šiuos didžiausius disertacijos pranašumus: sutelktumą į skirtumo problematiką, o sykiu ir jos išsamumą ir įvairiapusiškumą, gebėjimą aptarti heidegerišką ir leviną skirties mąstymą iš įvairių kampų, įtraukiant įvairiakalbius šaltinius ir gausią kritinę literatūrą. Tačiau oponentės teigimu, pirmoji disertacijos dalis, skirta Heideggerio skirties mąstymui, yra stipresnė ir nuoseklesnė nei antroji, skirta Levinui. Būtent todėl Bacevičiūtė (beje, kadaise ji pati savo disertacijoje gilinosi į Levino filo-

sofijos niuansus) daugiau diskusinio pobūdžio pastabų turėjo antrajai daliai. Oponentei kilo klausimas, kokias sampratas suponuoja disertacijoje vartojami Kito (kitybės) ir skirtumo (skirties) terminai. Kaip leviniškasis kitybės terminas procentuoja ar pakoreguoja skirtumą ir kiek prisideda prie jo radikalumo? O gal tik Heideggerio iškelta skirtumo samprata leido Levinui radikalizuoti Kito sampratą? – klausė oponentė. Abejonių jai sukėlė ir disertacijoje vartojamos abstraktumo ir konkretumo sampratos, kai pirmoji yra taikoma kalbant apie Heideggerio filosofiją, o antroji – apie Levino filosofiją. Bacevičiūtė nurodė, kad galbūt ne visai tikslu Levino mąstymą charakterizuoti pasitelkiant konkretumo sąvoką, nes Levinas savo filosofijoje dažnai Veidą – vieną iš svarbiausių sąvokų – apibrėžia kaip abstraktų. Dar geriau atskleisti temą, oponentės manymu, būtų padėjus ir didesnis fenomenologinės prieigos ir fenomenologinio aprašymo vaidmens išryškinimas abiejų filosofų skirties mąstyme. Be to, nors oponentė kaip pagirtiną nurodė disertantės gebėjimą užimti poziciją bei ją ginti, šiuo atveju labiau tapatinintis su leviniškąja pozicija, siūlė daugiau kritinių vietų išvelti ir Levino filosofijoje. Todėl oponentei kilo klausimas apie bendro mato galimybę vertinant Heideggerio ir Levino skirties mąstymą.

Disertantė sutiko su Bacevičiūtės pastaba dėl fenomenologinės prieigos išryškinimo, o atsakydama į klausimą, ar Heideggerio iškelta skirtumo samprata leido Levinui radikalizuoti Kito sampratą, disertantė atsakė teigiamai. Anot jos, galima fiksuoti nuolatinį Levino atsigręžimą į Heideggerį, ypač ankstyvesniame Levino filosofijos etape, kur heidegeriška perskyra kritikuojama dėl nepakankamo būties ir esinio atskyrimo. Levino vartojami Kito, kitybės terminai pakoreguoja ir procentuoja skirties sampratą, nes tai jau ne būties ir esinių skirtumas, ne egzistuojančiojo ir egzistencijos, o Kito asmens skirtumas, kuris

išveda į etinę plotmę. Aptardama pastabą dėl abstraktumo ir konkretumo terminų vartojimo heidegeriškame ir leviniškame kontekste, disertantė atkreipė dėmesį, kad oponentės pastaba yra nukreipta į išvadą, kurioje susumuojamas bendras tyrimas, o ne išryškinami visi niuansai. Nors ankstyvasis Heideggeris ir siekė išlaikyti konkretumą, tačiau vėlesni Heideggerio svarstymai tampa spekuliatyvesni ir vis labiau atitrūkę nuo patirties. Ir priešingai, nors Levino Veidas esąs abstraktus ir šioje sampratoje net galima pastebėti tam tikrą panašumą į vėlyvojo Heideggerio būtį, Levino filosofija labiau kreipia prie konkretesnių situacijų, etinės atsakomybės link. Atsakydama į oponentės pastabą dėl Heideggerio ir Levino supriešinimo ir bendro mato galimybės, disertantė atkreipė dėmesį, kad siekusi ne tiek supriešinti Heideggerį su Levinu, kiek atskleisti ontologinio skirtumo nepakankamumą žvelgiant iš etinės perspektyvos. Levino etinė metafizika parodoma kaip grindžianti ontologiją, bet jokiū būdu ne ją vienareikšmiškai paneigianti ar atmetanti.

Antrasis disertacijos oponentas profesorius Tomas Sodeika teigė, kad jam disertantės pasirinktos temos aktualumas ir pasiekti rezultatai nekelia abejonių. Oponentas pabrėžė ir vykusį Heideggerio veikalų pasirinkimą, kas padėjo disertantei išsamiai atskleisti šio mąstytojo skirties mąstymo bruožus. Sodeikos teigimu, pagirtina tai, jog disertantė neapsiribojo tik „vėlyvuojų“ Heideggeriu, kuris ontologinio skirtumo problematiką formuluoja jau eksplisicetine forma, o implicitinės formos teiginius sugebėjo „ištraukti“ ir iš ankstyvųjų jo veikalų, tokių kaip *Būtis ir laikas* bei *Pamatinės fenomenologijos problemos*. Tačiau besidominčiam religijos filosofija oponentui abejonių kėlė „pabrėžtinai sekuliarizuota“ abiejų mąstytojų, ypač Levino, recepcija ir interpretacija, išleidžiant iš akių religinius kontekstus ir neatsižvelgiant į skirtumą tarp „helėniškojo“ ir „hebrajiškojo“

mentalitetų. Sodeika atkreipė dėmesį, kad Levinas buvęs ne tik religinis mąstytojas, bet ir religingas žmogus. Be to, jam, kaip ir pirmajai oponentei, susidarė įspūdis, kad disertantė labiau linksta laikytis leviniškos etinio skirtumo pozicijos.

Saldukaitytė sutiko su oponento pastaba dėl pernelyg sekuliarios Levino dalies. Ji nurodė, kad jai buvo kilęs sumanymas rašyti atskirą dalį, skirtą Levino religiniam mąstymui, tačiau to buvo atsisakyta dėl per didelio dirbtinumo ir laiko stokos. Dirbtinumas rastųsi todėl, kad bet kuriuo atveju Levino etika jau yra suprantama ir traktuojama kaip religinė. Be to, kalbėti apie Levino religinį mąstymą, anot disertantės, yra gana keblu, nes jis religinį kontekstą įveda atsargiai ir Dievo vardą vartoja labai atsakingai.

Po disertantės atsakymų oponentams žodis buvo suteiktas tarybos nariams. Profesorius Gintautas Mažeikis, kalbėdamas apie Saldukaitytės disertaciją, konstatavo gana retą Lietuvos akademybės kontekste reiškinių – mokyklos formavimąsi. Jo manymu, pagirtina tai, kad darbe pastebimos darbo vadovės Šerpytytės bei doktorantės tyrimų sąsajos, bendra nihilizmo tematika, panašūs samprotavimai apie *Überwindung, Différance, Aufhebung* ir kt. Tačiau tarybos narys samprotavo, kad susiduriant su tam tikra tyrinėjimų tradicija (šiuo atveju Šerpytytės, Šliogerio), iškyla „savaiame suprantamybės“ pavojus, todėl kai kurios sąvokos imamos vartoti nekritiškai. Tokia profesoriui atrodė gausiai darbe vartojama „užmaršties“ sąvoka. Tarybos nariui kilo neaiškumų ir dėl disertantės vartojamos estetikos sampratos, kuria apibūdinamas Heideggerio skirties mąstymas, priešinamas etiniam Levino mąstymui. Klausimas Mažeikiui kilo todėl, kad šiuolaikiniame diskurse estetika dažnai suprantama kaip avangardinis menas.

Daktaras Mintautas Gutauskas pabrėžė ne tik pačios temos aktualumą, bet ir gerą

tyrinėjamų autorių išmanymą, nuodugną susipažinimą su kritine literatūra, atidumą sąvokoms ir vertimo problemoms, kas, jo teigimu, galėtų tapti pavyzdžiu kitiems Heideggerio tyrinėtojams. Gutauskui kilę klausimai buvo daugiau susiję su tomis problemomis, kurios kreipia anapus atlikto Heideggerio ir Levino tyrimo. Pačiam recenzentui įdomus ir vertas tolesnio tyrinėjimo pasirodė fenomenologijos ir ontologijos santykis Heideggerio filosofijoje bei fenomeno / duoties samprata, kuri nėra tapati huserliškajai. Taip pat pritardamas oponentui Sodeikai jis siūlė labiau išryškinti ir tyrinėti Levino santykį su žydų mąstymu bei teologinį Heideggerio filosofijos aspektą. Atkreipdamas dėmesį į skirties problemos fundamentalumą postmoderniajai filosofijai, Gutauskas teigė, kad tyrimo savarankiškumą padidintų neapsiribojimas tik Heideggerio ir Levino filosofija. Be to, perskaičius disertaciją jam susidarė įspūdis, kad Levino pozicija gali būti atskaitos tašku, nuo kurio įmanoma pradėti tolesnius tyrimus.

Fenomenologas, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Dalius Jonkus, negalėjęs dalyvauti gynime, savo raštiškame atsiliepime pagyrė disertantę už gerą darbo struktūrą, sklandžią kalbą ir naudojimąsi gausia kritine literatūra. Tačiau priešingai nei disertacijos oponentai, akcentavę disertantės gebėjimą ginti savo poziciją, Jonkus pasigedo aštresnės polemikos ir savarankiškos pozicijos įtvirtinimo. Pasak Jonkaus, disertantė cituoja Heideggerio ir Levino tyrinėtoją Rudį Viskerį, tačiau neatkreipia dėmesio į tai, kad jų abiejų pozicijos yra skirtingos. Kitas tarybos nario priekaištas disertantei buvo susijęs su fenomenologinės filosofijos niuansais. Jonkus norėjo pasitikslinti vieną, jo manymu, prieštaringą disertantės teiginį, sudariusį jam įspūdį, kad „fenomenus galima regėti be sąmonės“.

Tarybos nariui profesoriui Arvydui Marijui Šliogeriui, pirmajam Heideggerio tekstų į lie-

tuvių kalbą vertėjui, gerai susipažinusiam su Heideggerio filosofija, Saldukaitytės disertacija padarė gerą įspūdį, todėl rimtesnių pastabų jos darbui neturėjo. Šliogerui imponavo temos aktualumas, gebėjimas išsamiai aptarti Heideggerio ir Levino filosofijos panašumus ir skirtumus, išryškinant ir vieno, ir kito originalumą. Pasak profesoriaus, tyrimą įdomų daro tai, kad jame vyrauja „ne aprašomasis referatyvinis, o probleminis aspektas“. Kaip ypač didelį disertacijos pranašumą profesorius nurodė jos vientisumą, turėdamas omenyje tai, kad buvo nagrinėjami du autoriai.

Prieš suteikdamas galimybę disertantei atsakyti į tarybos narių pastabas, komisijos pirmininkas suteikė žodį ir mokslinio darbo vadovei profesei Šerpytytei, kurios įtaka tiek siūlant darbo temą, tiek ją plėtojant, kaip pripažino pati disertantė, buvo gana didelė. „Heideggerio skirties mąstymas turi daug daugiau išdavų, nei jas pajėgia aprėpti postmodernioji perspektyva“, – teigė profesorė. Pasak vadovės, disertantė pajėgė pakelti iššūkį nagrinėti tikrai sudėtingą problemą. Darbas nebuvo lengvas, tačiau rezultatu ji teigė esanti patenkinta. Nors ir pabrėžė disertacijos dalių nelygiavertiškumą (Levino dalis yra formalesnė), tačiau tai, kad problema yra ne visiškai išgildinta, greičiau suteikia pozityvią galimybę ją toliau plėtoti.

Atsakydama į tarybos nario Gutausko pastabą dėl Levino santykio su žydų mąstymu, disertantė nurodė, kad nors savo disertacijoje nekėlė tikslo analizuoti judaistinės tradicijos, tačiau Levino etikos, atsakomybės, teisingumo, religijos sampratai, be abejonės, turėjo įtakos judaistinė tradicija, iš kurios jis ir ateina. Disertantė laikėsi nuomonės, kad Levinas veda dialogą su abiem tradicijomis: tiek Vakarų, tiek judaistine. Į tarybos nario klausimą, ar Levino mąstymas tampa atskaitos tašku postmoderniam mąstymui, disertantė atsakė neigiamai. Jos manymu,

postmodernioje filosofijoje daug akivaizdesnė Heideggerio įtaka, nors, be abejonės, Levino kitybės mąstymas irgi padarė nemenką įtaką. Atsakydama į tarybos nario Mažeikio pastabą apie kritiškiau neaptartą „užmaršties“ sąvokos vartojimą, disertantė iš dalies pripažino, kad ši sąvoka yra perimta iš Heideggerio žargono kaip tam tikra diagnozė, darbe nekeliant šios tezės pagrįstumo klausimo, nes darbo tikslas buvo parodyti pačią skirties užmarštį bei išsivadavimo iš jos kryptį. Patikslindama estetikos sąvokos vartoseną savo darbe, disertantė teigė, jog šis žodis, vartojamas apibūdinti Heideggerio skirties mąstymą, plačiau neaptartas dėl to, kad juo buvo nurodoma tolesnė tyrimo kryptis. Tačiau disertantė patikslino, kad estetikos sąvoka tikrai neturima omenyje avangardinio meno prasme. Atsakymą į tarybos nario Jonkaus pastabą dėl nuodugniau neaptartos Heideggerio filosofijoje etikos ieškančio Viskerio pozicijos disertantė grindė tuo, jog išsamesnė pozicijos aptartis būtų buvusi pravarti tuo atveju, jei daugiau dėmesio būtų skiriama etikos ir ontologijos kontroversijai. Tačiau disertacijoje buvo svarbiau parodyti ne tiek šią kontroversiją, kiek patį skirties mąstymą. Reaguodama į pastabą dėl fenomenologinės sąmonės, disertantė pabrėžė jokių būdu nemananti, kad fenomenologijoje fenomenai gali pasirodyti anapus sąmonės, todėl prieštaros tarp tarybos nario ir savo pozicijos nemato.

Akivaizdu, jog mokslinės diskusijos dalyviams nekėlė abejonų nei skirties problemos aktualumas, nei humanitarinių mokslų daktare tapusios Saldukaitytės kompetencija. Viliamės, kad sėkmingai įveiktas vienas tyrimo etapas skatins ją toliau gilintis į skirtumo problematiką, tirti Heideggerio ir Levino skirties mąstymo pasekmes postmoderniajai filosofijai ir, kaip išsitarė rezultatu patenkinta darbo vadovė, ryžtis parengti monografiją.

Laura Junutytė